

O POREDBENOM FRAZEMU U HRVATSKOM JEZIKU

Frazeologija kao jezikoslovna disciplina postoji tek nekoliko desetljeća. Frazeološka jedinica, predmet frazeologije, odavno je poznata, od vremena kada su se znanstvenici i pisci počeli zanimati za retoriku i stilistiku. U srednjem vijeku, 1500. god., pojavila se prva zbirka o nerlašljivim vezama riječi, koju je napisao Erazmo Roterdamski. U njoj je autor objelodanio, uz poslovice i uzrečice, radi retoričko-stilističkih potreba, prema njegovu mišljenju, izraze i veze riječi u prenesenom smislu, zapisane u tekstovima raznih pisaca ili primjenjivane u grčkomu i latinskom jeziku.¹ Primjer Erazma Roterdamskog slijedili su ubrzo mnogi, pa je već u šesnaestom stoljeću u raznim evropskim zemljama otpočelo prikupljanje narodnih uzrečica i izreka svih vrsta, kao i citata iz djela značajnijih autora. U tijeku vremena razvila se u okviru znanosti o folkloru i posebna disciplina pod imenom paroimiologija, kojoj je bio zadatak ne samo da potiče na prikupljanje proverbija nego da ih i objašnjava s dijakronog i sinkronoga gledišta.² Teoretičari i prikupljači ubrajali su u proverbije, uz narodne poslovice i mudre uzrečice, i veze riječi s prenesenim, često *slikovitim* značenjem, u mnogo slučajeva, dakle, takve jezične jedinice koje danas uvrštavamo u frazeme. Među riječima i izrazima s prenesenim značenjem, kao što pokazuju izvori, posebnu pažnju prikupljača privlačili su metafora i poredba.

Pitanje kada poredba postaje frazeološkom jedinicom nije, kao što to možda na prvi pogled izgleda, jednostavno, iako su poredbene strukture tipa *umoran kao pas*, *zaspati kao top* i sl. u hrvatskom jeziku vrlo fre-

¹ Usp. G. O. Nagy, *Abriss einer funktionellen Semantik*. Budapest 1973, str. 72–73.*

² Usp. npr. časopis: *Proverbium*, *Bulletin d'informations sur les recherches parémiologiques*, Helsinki, 1965—; F. Seiler, *Deutsche Sprichwörterkunde*, München, 1922.

kventne i po svojem leksičko-gramatičkom sustavu vrlo tipične, tipičnije od mnogih jedinica koje označujemo kao frazeme.³ Nedoumica da li veze *umoran kao pas*, *zaspao kao top* i njima slične spadaju ili ne spadaju u krug poredbenih frazema proizlazi sigurno iz sklonosti da takve veze proglasimo metaforama ili takvim jezičnim jedinicama kojima nedostaje jedna od oznaka relevantnih za definiciju frazema.⁴ Poredba⁵ poput metafore može imati neujednačen stupanj kakvoće građuiteta. Kao što, na primjer, ima metafora sa slabije ili jače izraženim tonom metaforičnosti, tako ima i poredbi sa slabije ili jače izraženim stupnjem uspoređivanja i obratno.⁶ Poredba je prestala biti poredbom u pravom smislu kada je zbog gubljenja jednoga ili drugoga konstituenta, ili obaju (*comparatum*, *tertium comparationis*), nestala mogućnost uspoređivanja. U primjerima kao što su: *Ivan je jurio po dvorištu kao bez glave* ili *kao muha bez glave* znači »bez cilja«, »izbezumljeno« — nema uspoređivanja jer tu nedostaje uvjet za uspoređivanje koje bi u danom kontekstu imalo smisla. Ta tko može juriti bez glave? Ili, još očitije: koji čovjek može biti muha i istovremeno juriti bez glave? Rečenica je dobila smisao, tekst je postao komunikativan zato jer veze *kao bez glave* odn. *kao muha bez glave* poprmiše drugo značenje, drugačije od onoga koje se ostvaruje u slobodnoj vezi riječi. Između radnje i predmeta ili pojma s kojim se ona poređuje u navedenom primjeru iščezla je logična poredbena relacija, onaj relacijski odnos koji susrećemo u vezama slobodnog, odnosno okazionalnog karaktera, npr.: *Motor je zujio kao muha*; *Lice joj je porumenjelo kao crvena jabuka*.

Poredbeni frazemi, tvrdi se najčešće, izražavaju intenzitet u »*tertium comparationis*« sadržanog svojstva, stanja ili radnje. Intenzitet se očituje obično u vidu stupnjevanja kvalitete ili kvantitetne prirode nastalog značenja. Primjeri: *pokisnuti kao miš* — »veoma pokisnuti«; [*biti*] *glup kao klada* — »[biti] vrlo glup« predočuju da su značenja glagola *pokisnuti* i pridjeva *glup* intenzivirana, za razliku od osnovnog njihova značenja: pokisnuti, glup. (Kiša pada. Ako pođem bez kišobrana, po-

³ U članku će biti riječ jedino o poredbama tipa A odn. [A] + kao + B, tj. o poredbama s poredbenom riječcom *kao*.

⁴ Prema našem mišljenju frazomom treba smatrati onu vezu riječi kojoj su svojstveni: 1. reproduktivnost — označuje jedinicu koja se kao cjelina reproducira u tijeku govornog akta; 2. formalna veza — označuje jedinicu jezika sastavljenu najmanje od dviju riječi; 3. idiomatičnost — označuje jedinicu jezika u kojoj je najmanje jedan od članova veze u usporedbi s izvornim značenjem primio novo, drugo značenje; 4. uklapanje u kontekst — označuje jedinicu jezika koju je moguće uklopiti u kontekst poput svakog običnog leksema. Ističemo, svaku od navedenih oznaka za definiciju frazema valja smatrati relevantnom.

⁵ U realizaciji poredbesudjeluju, kao što je poznato: *comparandum*, *comparatum* i *tertium comparationis*.

⁶ Razlika između metafore i frazema postoji prije svega u tom što se metafora ne reproducira nego nastaje u tijeku govornog procesa, tj. mi je stvaramo kada to smatramo potrebnim. Očito je da su se mnogi frazemi razvili iz metafora. Metaforama su prestali postojati kada su iz govora pojedinca prešli u jezik jedne zajednice, dakle kada ih je jedna jezična zajednica počela upotrebljavati, prihvativši ih kao neraščlanjivu vezu riječi.

kisnut ću.) Ljestvica značenjskog intenziteta poredbenih frazema raznovrsna je i ukazuje na značenja kao što su: veliko mnoštvo, visoki stupanj čega, dobra ili loša ocjena kakve stvari i sl. Na primjer: *On ima novaca kao blata* znači: on ima vrlo mnogo novaca; *njegova je pamet kao rešet* znači: njegovo je pamćenje vrlo loše; *Ivan prošapta: gladan sam kao vuk* znači: Ivan je veoma gladan; *Ivan se vraćao kući pijan kao majka* znači: Ivan se vraćao kući posve pijan, jako pijan; *Ivan se opio kao čuskija* znači: Ivan se potpuno opio.

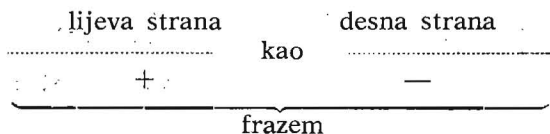
Intenzitet značenja ostvarena u poredbenoj frazeološkoj jedinici u biti je odraz predikativne strukture⁷ frazema: što je predikativnost apsurdnija, kontrastivnija, to ona i jače, snažnije djeluje kao pojačanje: *opiti se kao čuskija; sliče jedan drugomu kao dan i noć* — »posve su različiti« i sl.

Međutim, neispravno bi bilo misliti da je funkcija poredbenog frazema ograničena jedino na ulogu njegova značenjskog intenziteta. To je, istina, jedna od njegovih najčešćih i najbitnijih odlika, pogotovu ako imamo na umu da u kontekstu manje-više svaki frazem postaje funkcionalan u smislu ekspresivnosti ili stilske obojenosti. Među poredbenim frazemima, ističemo, ima i takvih koji ukazuju na drugačije funkcije značenja. U primjerima koje niže navodimo ne ukazuje se na intenzitet radnje, odnosno stanja, nego određenim načinom na specificiranje, modificiranje radnje ili stanja. Usp.:

smijati se kao lud na brašno — smijati se bez razloga
stajati kao drveni stup — stajati nepomično, zbunjeno
praviti se / činiti se (i sl.) kao drvena Marija — praviti se / činiti se (i sl.) nevještima, pretvarati se
držati se kao pokisla kokoš — biti potišten, utučen, zle volje.

Primjeru: *napredovati kao rak* nije značenjsko svojstvo intenzitet, nego frazem u značenju »nazadovati« izriče takav način radnje koji je posve u suprotnosti od onoga što sadrže njegove komponente.

Glede izvanjsko sintaktičke strukture, poredbeni frazemi predstavljaju vrlo jednostavne, pregledne i jednostavno konstruirane jedinice, pa ih je lako opisati. Najlakše i vrlo svrhovito će to biti ako postupimo tako da lijevu stranu frazema označimo markiranom,⁸ što znači da pri podjeli pođemo od člana spomenute strane nerasčlanjive veze, provodeći klasifikaciju prema njegovoj pripadnosti jednoj od mogućih vrsta riječi.

⁷ Predikativnost znači odnos između priopćenoga, tj. iskaza, i stvarnosti, predočenih u konkretnoj frazeološkoj jedinici.

⁸ Lijevom stranom označujemo onu stranu koja se nalazi ispred riječice *kao*, a desnom onu što slijedi iza te riječice.

Obilježnost u vidu komponente mogu predstavljati slijedeće vrste riječi.

1. Glagol (glagolski tip), npr.:

proletjeti/prohujati i sl. *kao vjetar* — brzo proći
zaspati kao klada/top — čvrsto zaspati
zaspati kao zaklan/mrtav — čvrsto zaspati
raditi kao konj — teško, mnogo raditi
bojati se koga kao groma — veoma se bojati koga
rasti kao iz vode — razvijati se brzo, naglo i uspješno
ići/prolaziti i sl. *kao razbijena vojska* — ići/prolaziti, i sl., u neredu
vući/otegnuti se kao gladna godina — dugo trajati, polako se vući
izletjeti kao divlji — brzo, naglo izići.

2. Pridjev (pridjevski tip), npr.:

[*biti*] *vjeran kao pseto* — [*biti*] vrlo vjeran, posve vjeran
[*biti*] *mokar kao miš* — [*biti*] vrlo mokar, posve mokar
[*biti*] *zdrav kao lav/bik* — [*biti*] vrlo zdrav
[*biti*] *blijed kao smrt/krpa/platno* — [*biti*] vrlo blijed
[*biti*] *gotov kao bos u baru* — [*biti*] spreman svakoga trenutka
[*biti*] *gol kao puška* — [*biti*] bez ičega.

3. Imenica (imenički tip), npr.:

[*biti*] *mjesečina kao dan* — [*biti*] mjesečina kao dan
[*biti*] *tišina kao u crkvi/grobu* — [*biti*] potpuna, stravična tišina.

4. Prilog (priloški tip), npr.:

čisto kao u crkvi — posve čisto
mirno kao u grobu — vrlo mirno
jasno kao dan/sunce/kristal — posve jasno

5. Bez komponente (nulti tip), npr.:

kao grom iz vedra neba — neočekivano, iznenada
kao bog i šeširdžija — različito, drugačije
kao od majke rođen — posve gol, bez ičega
kao gromom ošinut/udaren — preneraženo (npr. od čuda, od straha).

Ovamo idu i primjeri u kojih se javlja glagol kao fakultativna varijanta, npr.:

kao iza sna [*gledati* i sl.] — zbunjeno (*gledati* i sl.)
kao živa žeravica [*biti* i sl.] — vrlo vrijeđan, valjan [*biti*].

Ovoj grupi pribrajamo i nevelik broj frazema čvrstog sastava u jeziku, npr.:

kao da se ludih gljiva najeo — ludo
kao da je iz groba ustao — vrlo loše izgleda, teško je bolestan
kao da je s neba pao — iznenada se pojavio, ne zna se snaći
kao da je u zemlju/vodu propao — izgubio se, netragom nestao.

Poredbeni frazemi u hrvatskom jeziku nisu zatvorena kategorija, premda ne možemo tvrditi da je to njihova osnovna karakteristika. Pored toga, otvorenost u smislu aktivnosti obuhvaća jedan dio tipova, a i to obično djelomice, gdje dolazi do tvorbe novih nerasčlanjivih veza zbog najčešće već postojećih, u osnovi vrlo jednostavnih gramatičko-semantičkih modela. Analiza materijala pokazuje da se tu radi uglavnom o dva slučaja. U prvi valja uvrstiti glagolski tip:

znati kao vodu/Očenaš — dobro znati
zaspati kao klada/top/mrtav — čvrsto, tvrdo zaspati
opiti se/biti pijan kao majka/zemlja/ćuskiya — jako se opiti/biti veoma pijan, posve pijan
ići/hodati i sl. *kao lud/ludač* — zbunjeno ići, hodati i sl.;

isto tako i u primjera s proširenom komponentom koja slijedi iza riječice kao:

živjeti/uživati kao bubreg u loju/mali bog — vrlo dobro živjeti
voljeti i sl. (koga/što) *kao oči u glavi/zjenicu oka svoga* — veoma voljeti, jako voljeti.

Drugu grupu predstavlja pridjevski tip:

[biti] glup kao daska/noć/ćuskiya/magare/ovca/vol — *[biti]* vrlo glup, posve glup
[biti] zdrav kao lav/bik/dren/hren — *[biti]* vrlo zdrav, posve zdrav
[biti] blijed kao smrt/platno/krpa/mrtvac — *[biti]* vrlo blijed.

Ponekad i znatno slabije aktivnim u odnosu na prva dva tipa bivaju imenički i nulti tip:

tišina kao u grobu/crkvi — potpuna, stravična tišina
kao u jedan mah/glas — jednoglasno.⁹

Tvorbena aktivnost u većini slučajeva, kao što to navedeni primjeri pokazuju, posljedica je asocijativnog procesa u vezi s mogućim ili istinitim događajima iz stvarnosti:

[biti] glup kao ovca/guska/tele — ili u vezi sa zbivanjima koja su bez logičke osnove, apsurdna: *[biti] glup kao noć/daska/ćuskiya*.

U formalnom pogledu osobitu značajku frazema predstavljaju paradigmatke forme; one formalno iskazuju veze i odnose frazema prema

⁹ Primjer hrvatskog jezika, a tako i drugih jezika, npr. ruskoga, njemačkoga, pobija činjenicu da frazemima nedostaje svojstvo modaliteta, koju osporavaju neki frazeolozi (usp. npr. G. S. Svešnikova, Zum Problem der typologischen Untersuchungen der Phraseologie. — Deutsch als Fremdsprache, Berlin 1974, br. 6, str. 333; A. V. Kunin, Anglijska frazeologija, Moskva 1970, str. 24).

riječima u rečenici, pojavljuju se u okviru gramatičkih kategorija, a u vidu promjene jednoga ili više njegovih članova. Promjene se pokazuju gotovo uvijek samo u onih članova frazeološke jedinice koji su svojim podrijetlom imenica, pridjev (broj padež i rod) ili glagol (vrijeme, lice, glag. rod i broj), što u određenom smislu podsjeća na morfološku mnogostrukost imenica, pridjeva i glagola u tzv. slobodnoj vezi ili upotrebi.

Na koji će način veza u rečenici biti ostvarena, ovisi o leksičko-gramatičkim svojstvima jedinica koje se tu povezuju, u našem slučaju o leksičko-gramatičkim karakteristikama frazema i onih riječi s kojima se frazem u rečenici povezuje. Prema tome, koliko je frazem po svojoj leksičko-gramatičkoj strukturi manje sklon promjeni ili je posve isključuje, toliko je veća mogućnost da će mu članovi ostati neizmijenjeni, i obratno. Stoga, na primjer, frazemi koji se u rečenici javljaju kao priloške oznake nemaju paradigmatičkih formi:

kao iza sna, kao u jedan glas, kao grom iz vedra neba,

a ne, recimo, »kao iza snova«, »kao gromovi iz vedrih nebesa«.

U imeničkih, pridjevskih i glagolskih tipova promjena se pojavljuje ako do njezine realizacije, u prisutnih frazeoloških članova, dolazi u smislu postojećih paradigmatičkih normi. Istovremeno želimo istaći da je u svakoga od navedenih tipova promjena svedena na minimum. Konkretno to znači da će se, na primjer, u frazema pridjevskoga tipa po rodu i broju moći mijenjati samo tzv. pridjevska komponenta:

*mokar, mokra, -o, -i, -e, -a kao miš
gotov, -a, -o, -i, -e, -a kao bos u baru.*

U glagolskoga tipa promjena se ograničuje samo na tzv. glagolsku komponentu u danih glagolskih kategorija: vrijeme, broj, lice i rod. Na primjer:

*sipam, sipat ću, sipao sam itd. kao iz rukava
živimo, živjet ćemo, živjeli bismo itd. kao bubreg u loju
glava mi je kao bure
glava će ti biti kao bure
glava vam je bila kao bure.*

Ni u jednomu od takvih slučajeva što se pojavljuju u jeziku nema drugačijih promjena, pa stoga veze kao »živjet ćemo kao bubreg u loju« ili »glave su nam bile kao burad« jesu, istina, moguće, ali tada to više nisu frazemi.

Zusammenfassung

ZUM VERGLEICHENDEN PHRASEM IN DER KROATISCHEN SPRACHE

Die Frage, wann feste Verbindungen vergleichenden Charakters zu phraseologischen Einheiten werden, ist nicht so einfach, wie es auf den ersten Blick scheint, obwohl Bildungen des Typs *umoran kao pas*, *zaspatis kao top* (müde wie ein Hund, schlafen wie ein Murmeltier) u. a. in der kroatischen Sprache sehr häufig sind und nach ihrer lexikalisch-grammatischen Struktur als typisch gelten.

Der Einwand, dass man die genannten Bildungen nicht ohne weiteres in den Kreis der Phraseme einbezieht, entsteht daraus, dass derartige Verbindungen, da das Merkmal der sogenannten Umdeutung fehlt, eher als Metaphern betrachtet werden. Wenn aber die Anwendung einer Definition des Phrasems, in der die Reproduzierbarkeit, die Idiomazität, die feste Verbindung von zwei Wörtern wie auch die problemlose Eingliederung in den Kontext als relevante Merkmale gefordert sind, auch bei einer Wortverbindung mit vergleichendem Charakter möglich ist, ergibt sich, dass diese damit zu den Phrasemen zu rechnen ist. Die Anwendbarkeit liegt immer in jenen Fällen vor, wo zwischen »tertium comparationis« und dem jeweiligen »comparatum« kein echter Vergleich, d. h. keine einsehbar logische Vergleichsrelation besteht.

Die Untersuchung vergleichender Phraseme in der kroatischen Sprache zeigt, dass neben der am häufigsten auftretenden Bedeutung im Sinne einer Intensivierung einer Eigenschaft, einer Handlung oder eines Zustandes auch andere Bedeutungen vorkommen können. Im Beispiel *napredovati kao rak* wird keine Handlung intensiviert, sondern die Bedeutung *nazadovati* »Rückschritte machen« weist auch etwas hin, was im krassen Gegensatz zu dem steht, was die Komponenten des Phrasems »aussagen«.

Hinsichtlich ihrer grammatisch-syntaktischen Struktur unterscheiden wir bei den vergleichenden Phrasemen einen Verbaltyp, einen adjektivischen, einen substantivischen und einen adverbialen Typ, sowie einen nullten Typ.

Die Gruppe vergleichender Phraseme, die mittels *kao* »wie« in der kroatischen Sprache gebildet werden, stellt keine geschlossene Kategorie dar. Die Produktivität zeigt sich vor allem beim verbalen und adjektivischen Typ.